

Személyes emlékeim Kornairól

MORITA Tsuneo

Kornai János (1928-2021) 2021. október 18-án, 93 éves korában hunyt el. Bár szocialista közgazdász volt, az Anti-Equilibrium (magyarul: 1968, angolul: 1971; japán fordítását a Nihon Keizai Shimbun adta ki 1975-ben) felkeltette a főáram, a mai (neoklasszikus) közgazdaságtan vezető személyiségeinek figyelmét, és Kornai nemzetközi karrierjének kezdetét jelentette. Számos egyetem meghívta vendégkutatónak, és az 1972-1973-as tanévet Kenneth Arrow ajánlására a Stanford Egyetemen töltötte. Laboratóriumi szomszédjai akkoriban Prof. Hirofumi Uzawa és Prof. Masahiko Aoki, két nagy japán közgazdász volt, akikkel Kornai itt került először kapcsolatba.

Kornai mozgalmas életét részletesen leírja önéletrajza (Kornai János, A gondolat erejével, Osiris, 2005. Japán kiadás, Nihon Hyoronsha, 2006). A könyv fordítói utószavában megjelentettem Kornaihoz fűződő kapcsolatomban leírását és Kornai közgazdaságtanának értékelését, amely szöveg magyarul is olvasható 2014-ben Magyarországon megjelent könyvemben. (Morita Tsuneo, Változás és örökség, Balassi kiadó, 2014).

1990-ben és 1991-ben a Nihon Keizai Shimbun (NIKKEI) felkért, hogy kommentáljam Kornai Nobel-díjának elnyerését. Az a várakozás, hogy elismerik elméleti szerepét a szovjet és a kelet-európai szocializmus összeomlásában, szerencsétlen módon kudarcot vallott, és az általam készített kommentárok megjelentetését elhalasztották. Kornai bizonyára reménykedett a "talán"-ban, de nem kapta meg a jó hírt. Nagyon kevés olyan eset van, amikor a közgazdasági Nobel-díjat politikai gazdaságtani (társadalmi filozófiai) elemzésért ítelték oda, és mivel az utóbbi években egyre inkább az alkalmazott matematikai elemzésre koncentrálnak, azt gondoltam, hogy ez nehéz lesz.

A Kornai-boom, amely az 1980-as éveket söpörte be

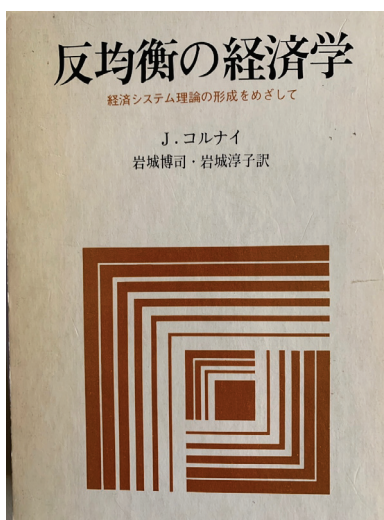
Kornainak "A hiány" gazdaságtana, amely a szocialista gazdaságot az "egyensúlytalanság" szemszögéből írja le, olyan elemzési rendszer, amely a szocialista gazdaság működési mechanizmusát az áruhiány (egyensúlytalanság) jelenségéből vezeti le. Kornainak ez az elmélete az egész 1980-as években lenyűgözte a szocialista gazdaságokat tanulmányozó közgazdászokat. Nem túlzás azt állítani, hogy az 1980-as évek szocialista közgazdaságtanát a Kornai-féle boom uralta.

1984-ben közgazdászprofesszorként meghívást kapott a Harvard Egyetemre, ahol kettős életet kezdett: hat hónapot Boston/Cambridge-be, hat hónapot pedig Budapesten töltött. 1985-ben a Társadalomtudományi Akadémia és a Világbank meghívására érkezett Kínába, ahol Tobinnal és másokkal együtt, a hét meghívott egyikeként, részt vett Zhao Ziyang miniszterelnökkel és fiatal közgazdászokkal folytatott találkozókön és szemináriumokon. Kína reform- és nyitási törekvéseivel szükség volt egy elméletre, amely alátámasztja azokat. A fiatal kínai kutatók Kornaihoz fordultak, hogy megalapozzák ezt az elméletet. Kornai műveit egymás után fordították le kínaira, és "A hiány"

társadalomtudományi könyvként bestsellerré vált.

A Szovjetunióban és Kelet-Európában a gazdasági stagnálás politikai fellángoláshoz vezetett, és a disszidensek Kornaihoz fordultak, hogy a rendszerváltás indoklását keressék: "Amíg a szocialista gazdaság fennmarad, az áruhiány soha nem fog megszűnni". Kornai könyvét legálisan és illegálisan is kiadták, a Szovjetunióban és a keleti blokkban az értelmiségiek olvasták, és az "Olvastad Kornait?" az értelmiségiek körében általános köszöntéssé vált.

1983 januárjában, egy évvel azelőtt, hogy Kornai meghívást kapott a Harvardra, a Hosei Egyetem meghívására először látogatott Japánba. Ez volt a Kornai-boom kezdete Japánban.



Az Anti-Equilibrium japán fordítása (1975)

Kornai meghívásának kulisszái mögött

Az "Anti-Equilibrium" 1975-ben jelent meg japánul. Nem sokkal azelőtt, hogy az angol nyelvű változat 1971-ben megjelent, Masaaki Kuboniwa (jelenleg a Hitotsubashi Egyetem emeritus professzora), akkoriban kollégám a Hitotsubashi Egyetem Továbbképző Intézetében megkért, hogy fordítsam le vele együtt. Nem voltak kapcsolataim kiadókkal, és nem állt módomban egy végzős hallgató fordítását kiadni. Kisvártatva mégis megjelent a japán fordítás. A fordítók egy fizikus, Atsuko Iwaki (a kiadás idején az Obilin Egyetem oktatója) és egy közgazdász, Hiroshi Iwaki (a kiadás idején a Takasaki Közgazdasági Egyetem adjunktusa) voltak, akik Magyarországon tanultak. Ők voltak a tökéletes fordítók. Amikor később találkoztam Hiroshi Iwaki úrral, elmondta, hogy azért kísérte el a feleségét Magyarországra tanulni, mert posztdoktori munkanélküli volt. Megjegyzendő, hogy a kiadványt Yoshiro Tamanoi úr (a Tokiói Egyetem professzora) és Masahiko Aoki úr (a Stanford Egyetem professzora) közvetítette. A könyv témája lenyűgöző, de gyanítom, hogy 500 példánynál kevesebbet adtak el belőle. Csak korlátozott számú szakember vette volna meg. Később, 1982-ben, amikor megkerestem a Nihon Keizai Shimbunt (NIKKEI) azzal a lehetőséggel, hogy Kornai Japánba

tervezett látogatásával egy időben adják ki az "Anti-Equilibrium and Economics of Shortage" című cikkgyűjtemény fordítását, elutasították, mondván: Az "Anti-Equilibrium" veszteséggel jelent meg. Nem voltak hajlandók kiadni, mondván, hogy nem nyereséges.

A magyarországi tanulmányaim idején (1978-1980) Kornai egyáltalán nem járt a fejemben. 1982 tavaszán, egy rövid magyarországi kutatási út során először látogattam meg Kornait a Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézetében, ahol megkaptam a hiánygazdaságtannal kapcsolatos tanulmányokat, és beszéltünk a japán fordítás és kiadás, valamint egy japán utazás lehetőségéről.

Abban az időben a Hosei Egyetem szociológiai kara, ahol dolgoztam, éppen egy meghívott előadás megtartásának lehetőségéről tárgyalt, amellyel a kar megalapításának 30. évfordulóját kívánták megünnepelni. A Hosei Egyetem szociológiai kara azonban a Tokiói Egyetem bölcsészkarának szociológiai tanszékén végzett emberek fellegvára volt, és én, mint egy más területről érkező fiatal kutató, féltem az ügybe beleavatkozni. Maga a szociológiai kar azonban két tanszékéből, a szociológiai és az alkalmazott közgazdasági tanszékéből állt, így nem csak a szociológusoknak volt döntési joguk a meghívott előadó személyét illetően. Donald Dore brit szociológus neve is felmerült, de néhányan túlságosan holdkórosnak tartották, így nem rá esett a választás. Ezért azt javasoltam, hogy Kornai jó választás lehet. Ez egy új név volt a szociológiai karon, senki sem ismerte Kornait. Az volt a gyanúm, hogy a fiatal szociológus kollégáim felkeresték közgazdász barátaikat és ismerőseiket, hogy megtudják, ők mit gondolnak Kornairól. Kiderült, hogy az "Anti-Equilibrium" gazdaságtana nagy figyelmet kap a szakértők körében. Egyesek úgy gondolták, hogy Kornai a közgazdasági Nobel-díjra is esélyes lehet. Kiderült, hogy nem rossz jelölt.

Abban az időben a Hosei Egyetem a tokiói belvárosi campus áthelyezésének kérdésével nézett szembe, és a Szociológiai, valamint a Közgazdaságtudományi Kar is a költözést fontolgatta. A fiatal oktatók, akik egyetemi éveiket az erőszakos diák mozgalom korszakában töltötték, csalódottak voltak a leromlott belvárosi kampusz miatt, és úgy gondolták, hogy az egyetemnek az áthelyezéssel kellene megújulnia. Végül a Közgazdaságtudományi Kar és a Szociológiai Kar - mindkettőnek sok aktív fiatal oktatója volt - jelentkezett az áthelyezésre. Az átköltözésről szóló döntés legnagyobb akadályja a diákszövetség volt, amellyel a Hosei Egyetem hosszú évek óta küzdött. A diákönkormányzat már hosszú ideje nem működött, és egy ultrabaloldali csoport aktivistákat küldött az egyetemen kívüli központból, hogy megfenyegezzék a Közgazdaságtudományi Kar és a Jogi Kar tanárait és tagjait, és monopolizálják a diák önkormányzati díjakat, amelyeket az egyetem a hallgatók nevében szedett be. Az ultrabaloldali csoport számára óriási problémát jelentett volna, ha a campus áthelyezése miatt nem kapják meg a diákönkormányzati díjakat, mert akkor elveszítik egyik fő finanszírozási forrásukat. A Hosei Egyetem számára a campus áthelyezése az egyetem újjáélesztéséért folytatott harc volt. A jogi kar oktatói már szinte azonnal lemondtak az áthelyezés gondolatáról, mivel nem tudtak ellenállni a szélsőbaloldali fenyegetéseinek, és annak a pragmatikus indoknak, hogy a városközpontban kényelmesen lehet dolgozni az egyetemen kívül.

Ebben az összefüggésben engem neveztek ki 1981-ben a kar helyettes vezetőjévé. Közel két év magyarországi kutatási szabadság után felkértek, hogy szolgáljam a kart azzal, hogy a diákönkormányzat tanári tárgyalója legyek. A tantestületben elterjedt az önvédelemre való igény érzése: "Ha valaki meg tud védeni minket a diákok problémáitól, akkor biztonságban tudunk lenni". A Kari Tanács idősebb tagjai úgy álltak hozzá, hogy ha a Kar fiatalabb tagjai átveszik a diákügyek irányítását, akkor azt csinálnak, amit akarnak, és ha a fiatalabbak eléggé erőltetik, akkor különböző követeléseket támaszthatnak. Végül az a döntés született, hogy "mivel Morita végzi a diákügyek piszkos munkáját, ha annyira meg akarja hívni Kornait, akkor hagyjuk, hogy csinálja. De senki sem fog segíteni neki. Egyedül csinálja". Így szólt a kar végső döntése.

Az új pénzügyi év már elkezdődött, és nekem a költségvetés finanszírozásával kellett kezdenem. Tárgyalnom kellett a költségvetésről a Nemzetközi Kapcsolatok Központ adminisztratív munkatársaival, kommunikálnom kellett Kornaival az utazások miatt, olcsó szállást kellett keresnem, meg kellett szerveznem az ünnepi előadást és a nemzetközi szemináriumot, meg kellett szerveznem a fogadást, össze kellett állítanom a szeminárium meghívottjainak listáját, előadásokat kellett kérnem a Hosein kívül más egyetemeken is, elő kellett készítenem a programot, és az előadás utáni kirándulását kellett szerveznem Hakonéba és Nikkóba. Az összes előkészületet magam végeztem. Megkértem Uzawa professzort, hogy szervezze a Kornai előadást a Tokiói Egyetemen, de ő azt mondta: "Az oktatók nem kapnak sok honoráriumot, és nehéz összehozni az embereket, ezért kérem, hagyjon békén. Cserébe mindenben segítek, amiben csak tudok". Ezért megkértem, hogy tartson meg egy bemutatót az ünnepi előadás előtt és vezesse a nemzetközi szemináriumot. Megkértem Aoki professzort, hogy szervezze meg az előadást a Kiotói Egyetemen. Emlékszem, hogy Otsu professzor a Kobe Egyetemről felajánlott neki egy kiotói lakást szállásként.

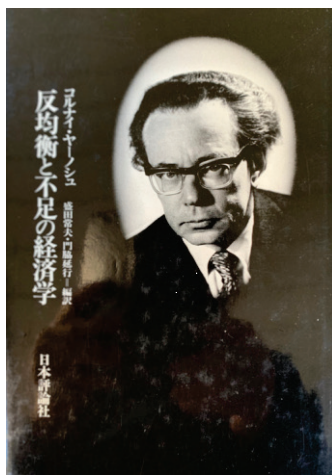


Az ünnepi előadás a Hosei Egyetemen (1983 januárjában)

A "Economics of Shortage" című szeminárium után egy kis csoportunk egy rövid kirándulás keretében magánbeszélgetést folytatott Kornai-val a Hosei Egyetem Hakone villájában. Emlékszem, hogy a szeminárium után bejelentettem, hogy bárkit, akit érdekel, szívesen látunk. A Hitotsubashi Egyetemen lévő barátaimon kívül a Hosei Nemzetközi Szeminárium résztvevői is kifejezték szándékukat, hogy részt vesznek, de az eseményre vonatkozó emlékeik már elhalványultak. Amikor azonban tavaly a Nihon Egyetemen tartották a nemzetközi szimpóziumot, Satofumi Mizohata

(jelenleg professor emeritus, Kiotói Egyetem) azt mondta: "Őn mutatott be Kornainak, mint végzős hallgatót, aki éppen akkor kezdte a doktori kurzust az 1983-as szemináriumon, és én követtem Önt Hakonéba". Meglepődve hallottam tőle: "Azt hiszem, az akkori találkozások sorozata lett a kutatásaim kiindulópontja". Hirtelen nosztalgikus emlékek törtek fel bennem.

Éppen nemrég, amikor a könyvespolcomon rendet raktam, találtam egy dossziét a Kornai-meghívással kapcsolatos összes anyaggal. Nosztalgikus kézzel írott dokumentumok, Kornainak írt levelek és programok, amelyeket emlékként őriztem meg, még mindig ott voltak.



Cikkei gyűjteménye "Anti-Equilibrium and Economics of Shortage", Nihon Hyoronsha, 1983

A fordítás és a kiadás kulisszái mögött

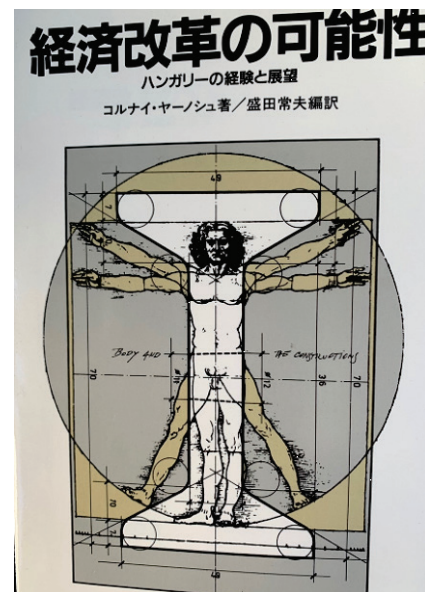
Kornai japán látogatása alkalmából kiadtuk cikkeinek gyűjteményét (Anti-Equilibrium and Economics of Shortage, Nihon Hyoronsha, 1983). Történt, hogy a "Keizai Hyoron (Közgazdasági Szemle)" szerkesztősége érdeklődött Kornai iránt, és felkérte a Nihon Hyoronshát a könyv kiadására. Sem a szerző, sem a fordító nem kapott jogdíjat. A "Gazdasági Szeminárium (Economic Seminar)" című havi folyóirat szerkesztősége hozzájárult Kornai ünnepi előadása átiratának közzétételéhez. Ezenkívül Prof. Tsuneaki Sato (akkoriban a Yokohama City University professzora) közvetítésével úgy döntöttek, hogy az Iwanami Shoten Modern Selected Books egyikeként kiadnak egy cikkgyűjteményt, beleértve az ünnepi előadás szövegét is (A 'hiány' politikai gazdaságtana, Iwanami Modern Selected Books, 1984). A könyv jól fogyott, ezért 1986-ban kiadtam egy másik könyvet, Kornainak "A gazdasági reform lehetősége" című könyvét, szintén a Modern Selected Books sorozatban.

Az igazat megvallva, Kornainak „A hiány” című nagy könyvét teljes egészében le kellett volna fordítanom, de nem számíthattam arra, hogy a nagy terjedelmű műből elég példányt tudok eladni ahhoz, hogy a kiadási költségeket fedezzem. Így hát inkább egy könnyen olvasható cikkgyűjtemény szerkesztésében gondolkodtam. A nyugati országokban az eredeti teljes szöveget lefordították és úgy

adták ki, ahogy van, de Japánban, ahol a kiadási támogatások nem könnyen elérhetőek, nem volt más választásunk, mint ezt tenni.



Political Economy of 'Shortage', 1984



Possibility of Economic Reform, 1986

Az első, 1983-ban megjelent fordítás még kézzel, kéziratos papírra készült, de hamarosan egy UNIVAC szövegszerkesztőt telepítettek a szociológiai karban. Ez egy nagy, korai gép volt, körülbelül akkora, mint egy tévékészülék, 8 inch floppykat használt, és valószínűleg körülbelül 2 millió jenbe került. Ettől kezdve ezt a gépet használtam minden írás- és fordítási munkámhoz. Emlékszem, hogy ettől sokkal produktívabb lettem a fordításban. Minden nap 7-8 órán keresztül dolgoztam rajta. Mivel kizárólag én használtam, megfosztottam más kollégákat a használat lehetőségétől, de mivel az egyetemi tanári szobákban amúgy kevesen tartózkodtak, nem sok kritikát kaptam. Mivel én voltam a diák önkormányzat tárgyalója, minden nap az egyetemen voltam, így azt a tényt, hogy gyakorlatilag a saját kezembe vettem egy drága szövegszerkesztőt, tolerálták.

Később, 1988-tól 1990-ig, két éven át, a magyarországi Japán Nagykövetségen dolgoztam a Külügyminisztérium szaktanácsadójaként. Kevesebb, mint tíz évvel a Magyarországról való visszatérésem után sikerült elérnem, hogy a kari tanács jóváhagyja a szabadságomat, bár először azt mondták, elfogadhatatlan, hogy elhagyjam az egyetemet. Végül azért kaptam meg az engedélyt, mert miután befejeztem a Kar diákönkormányzatánál a tanári tárgyaló munkámat, majd a kampusz költözése után is, még két évig dékánhelyettesként dolgoztam. Így született meg a döntés: "A kampusz

költözése megtörtént, így a fizetés nélküli szabadság elfogadható".

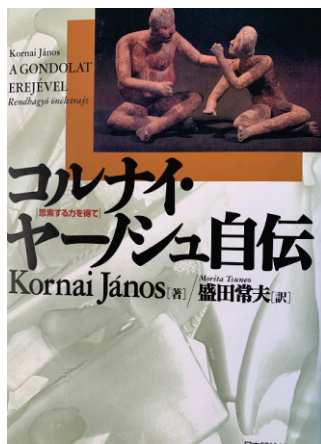
1990 januárjában a Tokiói Shimbun (napi újság) kérésére lehetőségem nyílt Boston/Cambridge-be utazni, hogy interjút készítsék Kornai-val. Négy napra és három éjszakára utaztam Budapestről a Harvard Egyetemre, hogy meglátogassam Kornait. Az elegáns lakásban, ahol Kornaiék laktak, interjút készítettünk, és körbevezetett a Harvard Egyetemen lévő laboratóriumában. A laboratórium tágas volt, és asszisztense, Margit, aki Magyarországról kísérte el, éppen a napi munkáját végezte. A folyosón elhaladtam Galbraith professzor mellett, és Kornai szeretettel búcsúzott tőlem. Az interjú átirata a japán Economic Review (Gazdasági Szemle) 1990. október- november-decemberi számában is megjelent.

Miután a rendszerváltás elkezdődött, abbahagytam Kornai műveinek fordítását. Zavart, hogy munkáiból hiányzott az élesség, elemzései unalmassá váltak, és hajlamos volt hízelegni a főáram közgazdaságtannak. Helyettem Sato professzor vette át Kornai műveinek fordítását, és lefordította "Az út a szabad gazdasághoz" című könyvet (eredeti könyv: Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében, 1989; japán fordítás, megjelent a Nihon Keizai Shimbunsha kiadónál, 1992).

2005 tavaszán felhívott, és meghívott az otthonába. A Harvard Egyetemről ment nyugdíjba 2002-ben, és egy újonnan épített lakásba költözött az óbudai hegyekben. Ebéd közben Kornai megkérdezte, érdekelne-e, hogy lefordítsam japánra a nemrég megjelent magyar önéletrajzát (A gondolat erejével, Osiris, 2005). Nem tudtam, hogy az önéletrajzot kiadták. Megígértem, hogy átolvasás után válaszolok, majd elváltunk.

Amikor hazaértem és elkezdtem olvasni, nem tudtam abbahagyni. Kornai életének története nagyon részletesen le volt írva. Az elbeszélés sokrétű, az írásmód jó volt. Úgy gondoltam, hogy bár nagyobb lélegzetű műről van szó, de jó kereslet lesz rá, ezért azonnal elkezdtem lefordítani.

Bármennyire is érdekes volt azonban a könyv, egy olyan közgazdász önéletrajzáról volt szó, akít a nagyközönség nem nagyon ismert, és nem volt könnyű eladni egy több mint 400 oldalas könyvet. Végül megkértem Hiroshi Saito urat, a Nippon Hyoronsha főszerkesztőjét, hogy nézze át a lefordított kéziratot, és álljon elő kiadási feltételekkel. Saito úr beleegyezett a könyv kiadásába, és azt javasolta, hogy személyesen hozzájárul a kiadás kezdeti költségei egy részének fedezéséhez. Végül úgy döntöttünk, hogy Saito úr és én megosztozunk a projekt kezdeti költségein, és a fordítói jogdíjakat Saito úr hozzájárulásának kompenzálására fordítjuk. Amikor elmondtam Kornainak a japán könyvpiac helyzetét és a tervünket, azt mondta: "Ebben az esetben lemondok a szerzői jogdíjamról".



A gondolat erejével japán fordítása (2006)

2006 júniusában, egy évvel azután, hogy Kornaitól megkaptam a magyar könyvet, megjelent Kornai önéletrajzának japán fordítása. A japán fordítás lett Kornai önéletrajzának („A gondolat erejével”) első idegen nyelvű fordítása. Azóta egymás után jelentek meg angol, francia, német és más nyelvekre készült fordítások. A könyvről nemcsak napilapokban, hanem gazdasági hetilapokban is jelentek meg kritikák, és a Diamond Weekly ("Heti Gyémánt" nevű gazdasági magazin) a 2006-os év tíz legjobb gazdasági könyve közé sorolta. Ez példátlan rangsorolás volt egy szakkönyv esetében. Aoki professzor a Nihon Keizai Shimbun (NIKKEI) számára is írt egy hosszú könyvkritikát. Annak ellenére, hogy drága szakkönyvről volt szó, az eladott példányszám nőtt, és a könyv nyereséges eladásokat tudott elérni, ami fedezte a kiadási költségeket. Az első kiadás harmadik nyomdai példányszámát sikerült növelni, ami egy szakmai könyv esetében kiváló eredmény. Legalább a kiadó nem veszített pénzt, és a fordítói jogdíjak fedezték Saito úr hozzájárulásának nagy részét, bár az nem teljesen térült meg.

Amikor az első kiadás kinyomtatásra került, szerényen megünnepeltük a kiadást egy olasz étteremben Akasakában, Tokióban, Sato professzorral, Kuboniwa professzorral és Hiroshi Saito úrral. Budapesten Teruyoshi Inagawa nagykövet házaspár szervezett nekünk egy vacsorát Kornaival és Zsuzsával.



2009-ben megjelent magyarul egy esszégyűjteményem (Változás és örökség, Balassi Kiadó, 2009), amelyben egy fejezetben kifejtettem személyes nézeteimet Kornai közgazdaságtanáról. Különbséget tettem a munkássága által betöltött társadalmi szerep és magának az elméletnek a hatékonysága között, és óva intettem az utóbbi szerepének túlértékelésétől. Bár nem jelentette ki kifejezetten, Kornai tisztában volt a vele és elméletével kapcsolatos kritikákkal. "Tisztában vagyok a kritikai megjegyzésekkel. Ez egy kiegyensúlyozott értékelés" - mondta nekem. Kornai és Zsuzsa is részt vett könyvem budapesti bemutatóján, ahol mintegy 50 ember gyűlt össze és Kornai beszédet mondott.



Kornai beszéd a Marriott hotelben (2009 tavasz)

Ezt követően Kornai megkérdezte tőlem, hogy lefordítanám és kiadnám-e kapitalizmusról szóló esszéjét (*Dynamism, Rivalry, and the Surplus Economy*, Oxford University Press, 2014), de én finoman elutasítottam, mert nem tartottam valószínűnek, hogy jól fogyna. Helyettem Mizohata professzor vette át a fordítást (Mizohata et al., *On the Nature of Capitalism*, NTT Publishing, 2016). Gondolom, ezzel viszonzta a szívességet Kornainak, akitől a szocialista gazdaságok kutatójaként inspirációt kapott.

A közgazdaságtani Nobel-díj

Kornai 1976-tól egy éven át Svédországban tartózkodott a Stockholmi Egyetem vendégkutatójaként. Ebben az időszakban a "hiánygazdaságtan" egész gondolata elkészült. Ez az időszak más szempontból is fontos volt Kornaiék számára.

Kornainak és feleségének, Zsuzsának az már a második házassága volt. Kornai két fiút hozott az első házasságából, Zsuzsa pedig Judit lányát. Judit velük élt Stockholmban. Ott ismerkedett meg Jürgen Weibullal, a matematikai közgazdaságtan fiatal kutatójával, akihez feleségül ment. Ennek a házasságnak sokféle jelentése volt.

Arthur Lindbeck (a Stockholmi Egyetem professzora) hívta meg Kornait Svédországba. Lindbeck a svéd közgazdaságtan egyik vezető személyisége volt, aki 1969 óta tagja, 1980 óta pedig elnöke volt a közgazdasági Nobel-díj kiválasztó bizottságának. Weibull, aki feleségül vette Juditot, Lindbeck

asszisztense volt, és a közgazdasági Nobel-díj kiválasztó bizottságának utasításai szerint a jelöltek kutatási eredményeinek felkutatásáért és az azokról való beszámolásért volt felelős. Weibull Kornainak "A hiány" című művéhez és a Kornai családhoz is kötődött, olyannyira, hogy egy matematikai függelék is mellékelte a könyv végére (angol verziója, North-Holland, 1980). Ezt figyelembe véve várható volt, hogy Kornai végül is erős Nobel-díj-jelölt lesz. Utólag visszatekintve azonban megállapítható, hogy közvetlenül a rendszerváltás után, az 1990-es vagy 1991-es év-volt az, amikor Kornai a legközelebb került a Nobel-díj elnyeréséhez. A következő két körülmény pedig közvetlenül vagy közvetve megakadályozta őt a díj elnyerésében.

Az első Judit válása volt. 1991-ben, amikor felmondtam a Hosei Egyetemen, és készültem a Nomura Magyar Befektetési Bankjának budapesti megnyitására, Kornai és Zsuzsa meglátogatott az előkészítő irodámban. Budapesten kerestek állást Juditnak arra az esetre, ha visszatérne Magyarországra. Azt szerették volna megtudni, hogy van-e lehetőség őt felvenni a Nomura Befektetési Bankba. Később Judit úgy döntött, hogy Svédországban marad, és az állásinterjú elmaradt.

A második a John Nash közgazdasági Nobel-díja körüli zűrzavar volt 1994-ben. Az 1994-es közgazdasági Nobel-díjat a játékelmélet kutatóinak ítelték oda a Neumann-Morgenstern *Theory of Games and Economic Behavior* című műve megjelenésének 50. évfordulója alkalmából. Nemcsak a közgazdaságtudományi díjat odaítélő bizottságban születtek egymásnak ellentmondó vélemények a díj Nashnek való odaítélésével kapcsolatban, hanem a más területekről érkező bizottsági tagok is számos kifogást emeltek, és a győztes személye csak nagy nehézségek árán dőlt el (lásd Sylvia Nasar, *A Beautiful Mind*, Fabor & Fabor, 2002). Az akkori győztesek a Neumannal azonos iskolából, a Budapesti Evangélikus Gimnáziumból érkező amerikai állampolgárságú John Harsanyi (Harsányi János), a németországi Selten és az amerikai John Nash lettek. A díj odaítélése a skizofréniában szenvedő Nashnek, valamint a túlságosan matematikai játékelméletnek sok vitát váltott ki.

Ráadásul a Nobel-díj bizottság tagjai nemcsak azt kérdőjelezték meg, hogy Nash betegsége gyógyulófélben van-e vagy sem, hanem azt is kifogásolták, hogy a dolgozatot 50 évvel korábban íródott, amikor Nash még végzős hallgató volt. A Nash-dolgozat egy alkalmazott matematikai fejtegetés volt, amelyben matematikailag semmi újdonság nem szerepelt, és csupán a Kakutani-féle fixpont-tételt használta, a Neumann által is használt Brouwer-féle fixpont-tétel mellett, az egyensúlyi megoldás bizonyítására. Amikor Nash megmutatta a dolgozatot Neumann-nak értékelés céljából, Neumann azt mondta: "Ez triviális. Ez csak egy fixpont-tétel". Neumann semmire sem értékelte a dolgozatot. Bár matematikai Nobel-díj nem létezik, matematikusok és más területek tudósai megkérdőjelezték, hogy Nobel-díjat adományoznak egy alkalmazott matematikáról szóló dolgozatnak, anélkül, hogy új felfedezéseket tartalmazna matematikában.

Mindezek ellenére a modern matematikai közgazdaságtan világában tartja magát az a felfoghatatlan tévhit, hogy "Nash volt az, aki megalapozta a háború utáni matematikai

közgazdaságtant". Elfogulatlanul gondolkodva, a háború utáni matematikai közgazdaságtan nem létezne Neumann úttörő eredményei nélkül. Több mint egy tucat matematikai közgazdász kapott közgazdasági Nobel-díjat Neumann-nak köszönhetően. Mindazonáltal Neumann szándékos mellőzése a matematikai közgazdászok torz kisebbségi komplexusának köszönhető, akik nem szeretik, ha zseniális matematikusokkal hasonlítják össze őket. El akarják rejtetni azt a megmagyarázhatatlan tényt, hogy egy matematikus, aki a matematika világában nem tudott érvényesülni, a közgazdaságtan területére fordulhat, és elnyerheti az alkalmazott matematikai elemzésért járó Nobel-díjat.

Az 1994-es közgazdasági Nobel-díjat Harsányi, Selten és Nash kapta, ahogyan azt a kiválasztó bizottság javasolta, de a közgazdasági Nobel-díj kiválasztó bizottsága kénytelen volt feloszlatni magát, mivel a zűrzavarért őket okolták. Ezzel véget ért Lindbeck szerepe a közgazdasági Nobel-díj kiválasztó bizottságának hosszú távú vezetőjeként. A Kornai közgazdaságtanát értő Lindbeck visszavonulása még inkább megnehezítette Kornai számára a Nobel-díj elnyerését.

A Kornai-gazdaságtan érdemei és hátrányai

Kutatói életemben Kornai nagyobb hatással volt rám, mint azok a professzorok, akiknél a doktori iskolában tanultam. Kornai mindig azt hangsúlyozta, hogy a tényszerű jelenségek elemzéséből kell kiindulnunk, nem pedig a létező ideológiák és normatív tételek alkalmazásából. Különösen Japánban, Kornai ismertté válása előtt, a szocialista közgazdaságtanban az elemzés érvényessége megítélésének kritériuma az volt, hogy az az úgynevezett "ortodox marxizmust" képviseli-e vagy sem. Az ideológiai és steril kutatások burjánzottak. Kornai megjelenésével az ideológiai köd feloszlott. Az ő megközelítése, miszerint az a fontos, hogy a szocialista gazdaság valódi problémái és ellentmondásai honnan erednek, nem pedig az a kritérium, hogy marxista szempontból helyes-e vagy sem, új perspektívát adott a szocialista gazdasági elemzésnek. Kornai közgazdaságtana gyakorlatilag eltemette a hagyományos szocialista közgazdaságtant. Ezt a szerepét megfelelően értékelni kell.

A tényszerű jelenségekből kiinduló elemzői magatartás a tudományos elemzés alapja. Ennek az álláspontnak a fontosságát hangsúlyozva a gazdasági elemzés módszertanát is magasra kell értékelni. Továbbra is rámutattam azonban Kornai elemzésének gyengeségeire ebben a tekintetben.

Kornai alaposan kiiktatta azokat a német filozófiai fogalmakat, amelyek Marx elemzésének módszertani alapját képezték. Természetesen Kornai maga is Marx hatása alatt állt. Például, ahogyan a "Tőke (elmélete)" az áruk elemzésével kezdődik, Kornai úgy gondolta, hogy ha a szocialista gazdaság a hiány elemzésével kezdődik, akkor egy olyan elméleti rendszert lehet felépíteni, mint Marxé. Az 1956-os magyar felkelés miatt szakított a marxizmussal, de a marxi elemzési módszer nagy hatással volt a hiánygazdaságtan felépítésében.

Amit viszont Kornai kifejezetten elutasított, az a német filozófiai Wesen (lényeg) fogalma volt. Kornai kiiktatta a Phänomen (jelenség) vagy Erscheinung (megjelenés) és a Wesen (lényeg)

fogalompart. Ebben a tekintetben, úgy gondolom, hogy Kornai felfogása téves.

Ebben rejlik a jelenség megértésének alapvető problémája. A természettudósok számára a természeti jelenségek magától értetődőek és egyetemesek, a társadalomtudósok számára azonban a legtöbb "jelenség" nem nyers jelenség, hanem inkább egy "szubjektív jelenség", amelyet az egyes kutatók az elméjükben feldolgoznak. A Kornai által megragadott jelenség egy ilyen "feldolgozott jelenség". Ezért, ha nem vagyunk tisztában a "feldolgozott jelenségek" korlátaival, téves következtetéseket fogunk levonni.

Továbbá nem szabad kizárnunk a lényeg elemzését a tényszerű jelenségek elemzéséből csak azért, mert az "láthatatlan". Még a természettudományos elemzésben is feltárhatók a jelenségek mögött rejtőző mechanizmusok a "lényeg" feltárásával, amely a felületesen megjelenő jelenségeket elkerülhetlenné teszi. A természeti jelenségek hierarchiájának elemzése a természettudomány alapvető módszere. Más szóval, ha egy jelenség mögött rejtőző lényeg az elemzés révén feltárjuk, akkor az egy alacsonyabb szintű jelenséggé is válik. A jelenségek és a lényeg kölcsönös réteget alkotnak. E rétegek egymás utáni elemzésével fejlődtek ki a természettudományok.

Hasonlóképpen a társadalomtudományokban is elemezni kell a jelenségek és a lényeg közötti kölcsönhatást, valamint a jelenségek és a lényeg közötti hierarchiát. Például a társadalmi viszonyok jelensége nem látható, de vannak lényegi viszonyok, amelyek a különböző társadalmi viszonyokat alkotják, amelyek viszont alacsonyabb szinteken jelenségekké válnak. Ezért a jelenségek és a lényeg, valamint a hierarchia közötti összefüggések többdimenziós elemzése elengedhetetlen a mély társadalmi elemzéshez. Azért olvassák Marx "Tőke" című művét évszázadokon át, mert rendszere ilyen többrétegű elemzésen alapul, és azért, mert mély filozófiai gondolkodásra épül, amely mögött a német filozófia áll.

Ebben rejlik a modern közgazdaságtan gyengesége is. A modern közgazdaságtan, amely kizárja a filozófiai spekulációt, alapvetően megmarad a fenomenológia szintjén, és úgyszólván a sima elemzésre korlátozódik. Nincs helye a társadalmi-gazdasági jelenségek hierarchikus elemzésének. Ez egy rendkívül lapos elemzés. Első pillantásra úgy tűnik, hogy a matematikai modellek elemzik a jelenségek komplexitását, de a matematika csak eszköz arra, hogy a lapos elemzés értékesnek tűnjön. Ezért bármilyen bonyolultnak épülnek is fel a matematikai modellek, a valóság elemzésében kevésbé használhatóak.

A modern közgazdaságtan emellett a "feldolgozott részjelenségek" modelljeit elemzi, amelyek egy jelenség kivonatait jelentik. Itt az okos ötletek és a matematikai eszközök jelentik a dolgozat megírásának kulcsát. Számos kísérlet történt arra, hogy a "A hiány" közgazdaságtanában kidolgozott egyes ötleteket és analógiákat kivágyják, és önálló témaként modelleket készítsenek belőlük. Például a "költészetési korlátok enyhülésének" jelensége, amelyet Kornai analógiaként fogalmazott meg, nem nyers jelenség, hanem feldolgozott jelenség. A főáramlat közgazdászainak körében divat lett ezt a "jelenséget" kivágni, és játékelméleti tételt csinálni belőle. Igaz, hogy ez egy ügyes modellezési

technika, de csak ennyi. A valóság elemzésében kevés haszna van. A szocialista vállalatok vezetési fegyelmének lazulása mellett érvelve, Kornai a főáramlat közgazdaságtan gondolatát vette át, és analógiaként magyarázta, de nem elemezte többretegűen a szocialista vállalatok viselkedését.

Az a tény, hogy Kornai elemzése a fenomenológiára korlátozódott, és hiányzott belőle a hierarchikus elemzés, volt az oka annak, hogy nem tudta megalkotni a szocialista gazdaság marxi "tőkeelméletéhez" hasonló "társadalomelméletét". A Kornaiért rajongó fiatal kínai közgazdászok külföldre mentek, hogy Kornai elképzelései alapján modellezzék a részleges eseményeket, és sikerült nyugati egyetemeken állást szerezniük. Elemzéseik azonban semmit sem árulnak el a kínai gazdaság valóságáról. Amíg absztrakt matematikai modelleket fejlesztenek, addig a Kínai Kommunista Párt nem fog rájuk nézni. A korrupció matematikai modelljének megalkotása a valódi korrupciós jelenség ismerete nélkül semmit sem fog megvilágítani. Kornai azonban nem bírálta ezt a fajta pedáns tájékozódást. Épp ellenkezőleg, úgy gondolta, hogy ez a tökéletes kutatás arra, hogy a közgazdasági elképzeléseit megismertesse a mainstream közgazdász közösséggel. Valószínűleg úgy gondolta, hogy ha általános elismerést tud szerezni a mainstream közgazdászok számára is érthető elképzeléseinek, és felkelti a nagy mainstream tudósok figyelmét, akkor közel kerülhet a Nobel-díj elnyeréséhez. Ez az a pont, ahol Kornai részéről a "közgazdaságtan mainstreamje irányába mutatott hízelgést" érzek.

Véleményem szerint jobb lett volna, ha Kornai független és pártatlan elméletíróként mutatkozik meg, aki nem kötődik a főáram közgazdaságtanhoz, és így kiemelkedő eredményeket érhetett volna el. Szükség volt azonban egy erős szellemiséggel párosuló erős filozófiai gondolkodásra. Kornai ezt az utat kerülte el nevének elismertté tétele érdekében. Az biztos, hogy a közgazdaságtan nemzetközi világában több mint elég hírnevet szerzett, de a Nobel-díj megszerzése távol maradt tőle.

Másrészt nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy "a hiány közgazdaságtana" volt a szellemi mozgatórugója azoknak a társadalmi mozgalmaknak, amelyek a rendszerváltáshoz vezettek. Ez önmagában is Nobel-díjat érdemelt volna. A modern közgazdaságtan azonban csak egy szűk társadalmi laboratóriumban tudja értékelni a modellek elemzését, ami nem méreg és nem gyógyszer, bár narkotikus hatással bír a közgazdászokra. A közgazdasági szegénység korszaka folytatódik.